

TÖBB A KÁRA, MINT A HASZNA: SZÜLETÉSSZABÁLYOZÁS A „GETTÓBAN”¹

DURST JUDIT

Bevezetés

Miközben a világ fejlett, nyugati része az előregedő társadalmak problémájával küszködik; míg Magyarországon, akárcsak a többi közép-kelet-európai „rendszerátváltó” államban hosszú évek óta az az egyik legnagyobb probléma, hogy az évi születések száma még a népesség egyszerű reprodukciójához sem elegendő, addig vannak olyan hátrányos helyzetű, „elcigányosodó” („gettósodó”) kistéleplések, ahol az országos – nem csak a teljes népességre, de a hazai roma népességre vonatkozó – tendenciával is ellenkező irányú folyamatot: az élveszületések számának növekedését (illetve újabban magas szinten: 6 körüli TFR-értéken való stabilizálódását) figyelhetjük meg a nyolcvanas évek közepe óta (vö. Kamarás 2003; Spéder 2003; Kemény – Jankó – Lengyel 2004; valamint Gyenei 1998; Durst 2002).

Az európai és az egyesült államokbeli demográfiai vizsgálatok régóta arról számolnak be, hogy a társadalom legalsó osztályába tartozóknak mindig is több gyereke volt, mint a felsőbb osztályok tagjainak, és hogy ez a különböző osztályok egymástól eltérő születésszabályozási gyakorlatának a következménye (Stycos 1960). Még a szakirodalomban is a mai napig makacsul tartja magát az a közkeletű magyarázat, hogy a szegényeknek azért van – szándékuk ellenére – sok gyerekük, mert nem hatékony a fogamzásgátlásuk (Rainwater 1960). De még ezen okfejtés szószólói is hangsúlyozzák, hogy a születésszabályozási gyakorlatot csupán „közvetítő változónak” szabad tekinteni a termékenységi magatartás magyarázata során (vö. Andorka 1987), hiszen ahogy maga Rainwater is fogalmaz: „a hatékony fogamzásgátlás hiányának az (amerikai – a szerk.) munkásosztály legalsó rétegében nem csupán a nemtörődömség vagy a hiányzó ismeretek az oka... (az ódzkodás a fogamzásgátló szerek használatától

¹ A tanulmány alapjául szolgáló kutatást 2000-ben kezdtük, a Szelényi Iván vezette „Szegénység, etnicitás és gender az átalakuló társadalmakban” c. nemzetközi összehasonlító vizsgálat keretében. Gondolataim formálódásában nagyon sokat köszönhetek Szelényi Ivánnak, Kemény Istvánnak és Spéder Zsoltinak.

– a szerk.) sokkal inkább be van ágyazódva ezeknek az embereknek a sajátos világnézetébe, életmódjába” (Rainwater 1960. 26.).

Bár az idézett szerző vizsgálatai óta rengeteget gazdagodott demográfiai tudásunk, még mindig nincs kielégítő válaszunk arra az alapproblémára, hogy miért korlátozzák sikeresebben termékenységüket az egyik társadalmi osztály tagjai, mint a másiké?

Ebben a dolgozatban e kérdés megválaszolásához próbálunk adalékokat szolgáltatni egy Láposnak nevezett, észak-magyarországi, „gettósodó” aprófaluban végzett esettanulmány alapján.²

Magyarázatok a magas termékenységre

A demográfiai vizsgálatokban a magas termékenységet magyarázó hipotézisek, némi leegyszerűsítéssel, két nagy csoportba sorolhatók.

Az egyik a reprodukciós viselkedésben az „aktív cselekvés” mozzanatát hangsúlyozza, alapul véve a mikrogazdaságtan modellszerű alanyát: az univerzálisan racionálisan cselekvő, a költségeket és a hasznokat mérlegelő, az utóbbit maximalizáló egyént. Az ide sorolható értelmezések közös elemeként azt hangsúlyozzák, hogy a gyerek érték a szülők számára. Röviden: a sok gyermek vállalása a házaspárok racionális döntésének az eredménye, amennyiben (túlnyomórészt gazdasági, illetve egyéb „lélektani”) hasznukat nagyobbak ítélik meg, mint a felnevelésükből eredő (anyagi, illetve időbeli ráfordítással járó) költségeket (pl. Caldwell 1982). A hazai szakirodalomból itt Gyenei Márta „stratégiai gyerek” hipotézise említendő (Gyenei 1998), amely tulajdonképpen úgy tekinthető, mint a „gyerek haszná”-t valló gazdasági interpretációnak a jóléti segélyező államokra érvényes legújabb kori változata. Lényegi mondanója, hogy a szegények a gyerekek után járó szociálpolitikai juttatások elnyerése végett vállalkoznak újabban szülésre.

A magas termékenységet magyarázó megközelítések másik nagy csoportja a reprodukciós magatartásban inkább a „passzív döntéshozatal”-t látja (Liebenstein 1981). Értelmezésük szerint a tradícióhoz, a közösség kulturális normáihoz, a pronatalista, nagycsaládot pártoló értékrendhez, illetve a szoká-

²Lápost feleslegesen keresné az olvasó a térképen. A település, akárcsak lakói, akik olykor a legszemélyesebb információkat is megosztották a szerzővel, mind kitalált néven szerepelnek a dolgozatban. Egyrészt azért, mert az érintettek maguk így kérték („ugye, megígéred, hogy nem írsz rólunk semmit az újságban ...), másrészt mert mondanivalónk szempontjából semmi jelentősége nincs a valódi neveknek.

Láposon 2000 májusától, egy éven át, kisebb-nagyobb megszakításokkal végeztünk tepermunkát a résztvevő megfigyelés módszerével. A szerző azóta is vissza-visszajár a faluba – a láposiakkal való kapcsolatunknak immár, bár nagy kihagyásokkal, de több éves története van. Kutatásunkat a Ford Alapítvány, majd később az Open Society Institute (OSI) ösztöndíja támogatta.

sokhoz való ragaszkodás az, ami meggátolja az embereket abban, hogy „racionálisan” cselekedve – azaz annyi gyereket vállalva, amennyit „tisztességesen” el tudnak tartani –, korlátozzák termékenységüket (ld. pl. M. Livi-Bacci 1977). Coale tömören így fogalmazza ezt meg: „akkor alakul ki nagy valószínűség szerint túlnépesedés, amikor a kultúrájuk által vezetett emberek nem hajlandók elfogadni, hogy a termékenység „tudatos kalkuláción alapuló egyéni választás” [calculus of conscious choice] eredménye lehet (Coale 1973. 55.).

Ebbe a típusba tartoznak azok a hipotézisek, amelyek az érintett társadalmi csoportok fatalizmusával, illetve a „szegénység kultúrájával” (Lewis 1968) vagy akár az alsó társadalmi rétegek „irracionális” magatartásával (Pongráczné – S. Molnár 1991) vélik megmagyarázni a szegények magas gyerekszámát. De ide sorolhatjuk azokat a magyarázatkísérleteket is, amelyek a véletlennek, valamint a fogamzásgátlás sikertelenségének szerepét hangsúlyozzák a szegények magas termékenysége okaként (Rainwater 1960).

A láposi cigányközösségben végzett mikrodemográfiai vizsgálatunk tapasztalatai azonban – más történeti-antropológiai munkákkal összhangban (vö. pl. Schneider – Sneider 1995, vagy Kertzer 1995) – azt mutatják, hogy a mindkét típushoz tartozó idézett hipotézisek túlzottan leegyszerűsítőek. Mi magunk ehelyett sokkal inkább gyümölcsözőnek tartjuk azt a fajta „holisztikus” megközelítést, amelyet az ún. „antropológia demográfia” (vö. Fricke 1997; Kertzer 1995; Bledsoe – Hill 1998 stb.) vagy korábban a „termékenység politikai-gazdasági”, illetve „kulturális-történeti elméletének” nevezett irányzat (elsősorban Greenhalgh 1995) munkái képviselnek. Eszerint egy közösség reprodukciós magatartása rendkívül komplex, kontextustól függő társadalmi cselekvés, amelyre nem csupán biológiai, illetve strukturális tényezők hatnak, hanem a vizsgált csoport történelme, családi és közösségi szocializációja, az időben, illetve a strukturális változások során maguk is módosuló társadalmi intézmények (többek között a család, a rokonság vagy a házasság intézménye, a párkapcsolatok jellemzői), valamint a – társadalmi változások nyomán ugyancsak változó – szubkultúra egyes elemei is. Magunk is ezt próbáltuk illusztrálni egy korábbi írásunkban, három mikrodemográfiai esettanulmány példáján (Durst 2006).

Ehelyütt azonban egy „mélyszegénységben” élő csoport: a láposi cigány nők által követett reprodukciós gyakorlat magyarázatának csupán egyetlen mozzanatát, a termékenység szempontjából „közvetítő változóként” funkcionáló születésszabályozás praxisát mutatjuk be – azt próbálván magyarázni, hogy az alacsony társadalmi státus, a társadalmi „kirekesztettség” milyen mechanizmusokon keresztül készítheti e réteg tagjait sok gyermek vállalására.

Írásunkkal amellet érvelünk, hogy ha meg akarjuk érteni a sok gyermeket vállaló szegények indítékait, akkor nem a gyerekszülésre, hanem az annak elkerülésére vonatkozó motivációikat kell vizsgálnunk. (Ez a fajta megközelítés, a fentebb idézett két fő magyarázatscsoport alternatívjaként szórványosan fellel-

hető a szakirodalomban: vö. Bourdieu, idézi Andorka 1987; vagy Hogan, idézi Wilson 1998).

Tulajdonképpen ilyen típusú magyarázatkísérlettel álltak elő Schneiderék is egy olaszországi kisvárosban folytatott, a termékenységi átmenet meghatározó tényezőit kutató történeti-demográfiai vizsgálatukban. Eredményeik – aktuális szempontunkból releváns elemei – azt mutatták, hogy az adott helyi társadalom különböző osztályai eltérő időzítéssel fogtak bele a születésszabályozásba: a modernizáció, az iparosodás beköszöntekekor csak a gazdag dzsentrik osztálya kezdte el korlátozni gyermekszámát, míg a legnépesebb réteget alkotó szegény napszámosok éppenhogy gyermekszámuk növelésével reagáltak a gazdasági változásokra. A szegények termékenységi gyakorlatának okait – állítják Schneiderék – sokkal inkább a kisváros társadalmának egyenlőtlen osztályviszonyaiban, a napszámosok hatalomból való kirekesztettségében, a felfelé irányuló mobilitás akadályáiban találhatjuk meg. Bár volt kapcsolatuk a születésszabályozás természetes módszereit alkalmazó iparosok rétegével, mégsem vették át az ő stratégiájukat. Ahogyan egyikük plasztikusan fogalmazott: „Az én helyzetemben minek, nevetséges lenne ezzel (a coitus interruptussal – a szerk.) fáradni...” (Schneider – Schneider 1995. 126.).

Mielőtt azonban rátérnénk a szegény láposi romák születésszabályozási stratégiáinak tárgyalására, ha röviden is, feltétlenül be kell mutatnunk azt a társadalmi kontextust, amely meghatározza mindennapjaikat, valamint szubkultúrájuknak azokat az elemeit, amelyek maguk is e társadalmi kontextus változásához adaptálódva formálódtak (formálódnak), és amelyeknek komoly demográfiai következményei is vannak.

A helyi társadalom – a politikai-gazdasági változások tükrében

Míg a zömében magyarok lakta környező települések népessége folyamatosan fogy, addig a ma már 90 százalékban romák lakta, közel 700 lelket számláló Láposé évek óta gyarapszik (ld. függelék 1. tábla). Miközben az előbbieket vezetőinek azon fáj a feje, hogy ez év szeptemberétől be kell zárniuk a helyi nyolcosztályos általános iskoláikat, mert nincs elég gyerek azok gazdaságos fenntartásához, addig a láposi polgármester azt tervezgeti, hogy a falu kétosztályos elemijét nyolcosztályosra kellene bővíteni – hiszen már régóta a láposi cigányok adják a környék legnagyobb körzeti iskolája tanulóinak 40 százalékát.

Lápos a külső szemlélő számára virágzó falunak tűnhet: a növekvő népesség „lakhatásának” biztosítására egymás után tűnnek elő a semmiből – az állami támogatással épülő – új „szocpolházak”. Tavaly tizennégy lakás készült el, idén további tizenkettőt adnak át. Az eddigi két cigány telep is megmaradt: az egyik, a nyolcvanas évek elején épült „CS-lakások” sora, még viszonylag тұrhető állapotban van, zsúfoltságát is enyhítette valamelyest, hogy sokan a fiatalok

közül át tudtak költözni a most elkészült „szocpolházak” alkotta új cigánysorra. A régi telep viszont, amelyet már a hetvenes évek közegészségügyi vizsgálatai is lebontásra ítélték, csótányaival és patkányaival még mindig szilárdan tartja magát.³

Ez – a lakosság számát tekintve – „virágzó” falu azonban már hosszú évek óta a pusztta túlélésre játszik, legalábbis ami az itt élő cigányok zömét illeti. A rendszerváltozást követő gazdasági-társadalmi átalakulás egyik legfőbb következményeként az itteni romák – akik a többi alacsonyán képzett magyarországi cigány társaikhoz hasonlóan szinte mind a környék (azóta bezárásra ítéltett) bányáiban, állami építőipari vállalatainál vagy a postánál dolgoztak – elvesztették munkájukat.⁴ A mai fiatalok pedig már csak hallomásból, szüleik elmondásából ismerik a formális munkaerőpiac világát – közülük még soha senkinek nem volt állandó munkaviszonya.

Az 1970-es évekbeli – a magyarországi cigányok egészére vonatkozó – szinte „teljes foglalkoztatástól” (vö. Kemény – Janky – Lengyel 2004) a láposiak a nyolcvanas évek közepére-végére eljutottak a „teljes munkanélküliség” állapotához. (A helyi lakosság alacsony társadalmi státusának jellemzőit mutatja a függelék 2. táblázata.)⁵

Ez a nők esetében még nem lenne tragédia, hiszen az itteni roma lányok szocializációjának egyik lényeges eleme szerint „a nőszemély arra van ítélve, hogy férjhez menjen meg nevelje a gyerekeit.” Vagy másképpen megfogalmazva: „... főzzön, takarítson, tiszta legyen ... ezt várja az ember az asszonytól ... hogy kikerítse a családnak az ennilót ... hogy tudjon mindent” (vö. Horváth 2000).

A férfiaknál azonban már jelentős presztízsveszteséget okoz a tartós munkanélküliség. Ennek következményeként a hagyományos, azaz a kenyérkereső szerepnek, a családfenntartás feladatának már régóta nem tudnak megfelelni.

³ A polgármester, miután a régi lakók zömét átköltöztette az új házakba, szerette volna eltűrni a semmilyen higiénias feltételt nem teljesítő putrikat. Mire azonban a kiköltözések másnapján felért a gépekkel a telepre, az már új lakókkal népesült be. A régiek ötvenezer forintokért adták el a fiataloknak húsz négyzetméternél nem nagyobb viskóikat. A kisgyerekes fiatal családoknak így módon sikerült megszabadulni a szüleik lakásában már elviselhetetlenné váló túlszűfolttságtól... A polgármester végül dolga végezetlenül távozott a régi telepről: „én segíteni jöttem, csak nem dózeroltatom el a házat a fejük fölül?!”

⁴ Az 1989-es rendszerváltás nyomán bekövetkező, elsősorban a munkaerőpiac teljes átalakításán keresztül ható strukturális változásoknak a romák helyzetére gyakorolt hatásával már számtalan kitűnő tanulmány, könyv foglalkozott. (Hogy csak néhányat említsünk: Ferge 2002; Ladányi – Szelényi 2004; Kemény – Janky – Lengyel 2004; Kertesi, 2005; Neményi – Szalai 2005). Ezen írások szerzői mind egyöntetűen állítják, hogy a rendszerváltás legnagyobb vesztesei a romák voltak.

⁵ E jellemzők alapján az itt élő szegregált cigányok a társadalomnak abba a rétegébe tartoznak, amelyet Szelényi Ivánék, átvéve az elsősorban az amerikai nagyvárosi gettók afro-amerikai lakosságára alkalmazott terminológiát, „társadalom alatti osztálynak” neveznek. (vö. Ladányi – Szelényi 2004).

Ahogy egyikük felesége mondta: „most már nem úgy van, mint régen ... már a nők viselik a nadrágot ... ők tartják el a családot ... a férfiak nem dolgoznak, otthon fekszenek, aztán még ők parancsolgassanak?!” Ebben a helyzetben, mely sem a szűkebb közösségükben megszerezhető presztízsüknek, sem önbecsülésüknek nem használ, macsóságuk bizonyításának egyik legkézenfekvőbb, szinte kizárólagos eszköze a sikeres „házaslet”: a terhes feleség, illetve az – egészséges – újszülött. Ezzel lehet büszkélkedni a kortárs csoport előtt, amelynek egy ilyen homogén kapcsolathálóval rendelkező, a magasabb státusú rétegekkel a társadalmi interakciót, gyenge kötéseket (Granovetter 1991) teljesen nélkülöző közösségben óriási a hatása a társadalmi – így a demográfiai – cselekvésre. „Alig házasodtunk össze, 16 éves voltam, Zsolti már azon idegeskedett, mér’ nincs még gyerekünk. A haverjainak már mind volt, azok dicsekedtek is a gyerekekkel a kocsmában...”

A láposi cigányok e munkanélküli seregén már az – ebben a (fejlettségi mutatóit tekintve az ország egyik legelmaradottabb vidékének számító) térségben csodaszamba menő – gazdasági fellendülés sem tudna sokat segíteni. Az itt élő roma fiatalok közül mostanában (megint csak) nem sok akad, akinek sikerül legalább a nyolc általánost elvégeznie. (A láposi romák iskolai végzettségének változását mutatja az elmúlt 40 évre visszamenőleg a Függelék 3. táblázata).

A szülők a saját előmenetelükkel kapcsolatos rossz tapasztalatukat a gyerekeik iskoláztatására is kiterjesztik. Egyikőjük, a tizenöt éve munkanélküli, 45 éves Mazsola ezt így fogalmazta meg: „Hiába van nyolc osztályom, mire mentem vele?! A nagyobbik fiamnak is megvan a nyolc, fel is vették Miskolcra szakközépbe, de nem tudtam elengedni. Miből? ... Meg aztán, az egész környéken nincs semmi munkahely. Ez országos probléma. De ha akad is valami, akkor sem a cigányt veszik fel...” Így aztán nem csoda, ha Mazsola (25 évesen ötgyerekes) lánya ekképp indokolja, miért maradt ki az iskolából a hatodik elvégzése után: „Minek tanútam vón’?! Nem mindegy, hogy hat vagy nyolc osztályod van?!... Úgyse lett vón’ belőlem semmi. A legtöbb cigány nem megy semminek. Nem olyanok, mint a magyarok, hogy kiiskoláztatik magukat.”

Ez a „cigányból úgysem lesz semmi” hozzáállás – melyet a megélt, illetve az ismerősöktől hallott tapasztalatok alakítottak ki a láposiakban – a továbbtanulás egyik gátló tényezője. Nagyon erős elszántság kell ahhoz, hogy valaki, a helyi cigány közösség véleményével dacolva, elengedje gyermekét a 25 kilométerre levő (sajnálatosan nem túl magas színvonalú) szakiskolába – az egyedüli olyan középfokú oktatási intézménybe, amely a szegény láposi cigányok számára, ha nagy lemondások árán is, de elérhető.

Bellák példája minden magyarázatnál plasztikusabban érzékelteti a „gettólakó” láposi roma gyerekek továbbtanulása útjában álló akadályokat. Bella, az anya, sok szempontból „újítónak” számít a helyi cigányok között. Ő volt az első, aki 16 éves fejjel kezdett szülni, barátnői meg követték a példáját. Három évvel ezelőtt a faluban elsőként ő próbálta ki az akkor még itt teljesen ismeret-

lennek számító Depo Vera injekciót, a fogamzásgátlásnak azt a modern eszközt, amely a láposi cigány asszonyok egy részének azóta is sikeresen megoldja a születésszabályozással kapcsolatos korábbi problémáit. És ő az egyike az elsőnek a telepí cigányok közül, aki most megkísérli kitaníttatni öt lánya közt a legnagyobbikat, a 15 éves Szandit.

A nehézségek azzal kezdődtek, hogy meg kellett győzni Szandi barátnőjének, Szabinak a szüleit, hogy ők is engedjék el lányukat a városi iskolába – a láposi romák ugyanis soha nem mozdulnak ki falujukból egymagukban. Mindenhova csak csoportostul mennek: kor- és sorstársaik társasága biztonságot nyújt nekik az ellenséges gázsó „nagyvilággal” szemben.

Már a meggyőzés sem bizonyult könnyű feladatnak: „alig akarták elengedni Szabit ... tudod, hogy van, azért’ csak féltik a gyerekeket a bajtól, a betegségtől ... nehogy narkózzanak ... mégiscsak kiengeded a faluból a nagyvilágba őket ... Én vittem bele Szabi szüleit (a továbbtanulásba – a szerk.), én nyitottam fel a szemüket ... még az anyjáiék is lebeszéltek (a nagyszülők – a szerk.), úgysem lesz belőle semmi.”

A nehézségek másik típusa – főként – anyagi eredetű. Bár a lányok már fél éve járnak a szakiskolába, és szüleik elmondása szerint „illeszkednek, szépen tanulnak”, azért e röpké néhány hónap alatt is akadt olyan nehéz időszak, amikor ki kellett maradniuk az iskolából. Mert hogy Szabi családjának nem volt pénze. És ha a Szabi nem megy, akkor nem megy Szandi sem. („Színtiszta olyanok, mint a testvér. Ők együtt esznek, még egymás bugyiját is elhordanák” – mondják róluk szüleik). „Ha nincsen pénzünk, akkor én nem is engedem, maradjanak itthon inkább ... 7000 forint az ebéd egy hónapra, 1500 forint a bérlet a koleszig; csipszre, kólára 1000 forintot kapnak, hogy ne nézzék a másikat, zsebpénz háromezer ... négyszer jönnek haza egy hónapban, számold csak ki, összesen 23 ezer forint egy hónapra ... egyikünk szociális segélye mindig oda megy, Szabira” – magyarázza a kimaradás okát Szabi anyja.

A nehézségek harmadik típusa a helyi cigány közösség rosszallása, a tőlük eredő visszahúzó erő. „Miránk is úgy izélnek a cigányok ... minket annyira nevetnek itten” – mondja Szabi meg Szandi anyja – „olyanokat beszélnek, hogy: Majd mi lesz belőlük?! Nagy tanárnő?! Nagy narkós meg kurva, az lesz!... Irigyek, de nagyon!” Mindez csak azt mutatja, hogy a láposi nincstelen romák egyenlőségen alapuló társadalma nem tűri, ha valaki kiválik közülük – ha bármiben is különbözik tőlük.

E „közösségi presszió” ellenében kellene oly nagyoknak lennie a többségi társadalom felől érkező elismerésnek, „jutalmazásnak”, hogy az motiválni tudja a kiemelkedni vágyó szülők sokszor hősies küzdelmét a gyerekért. „Mindig mondom Szabinak: Anya meg apa bízik benned, te is vigyázzál magadra, nem Láposon vagy ... annyit imádkozok, hogy a Jóisten ne hagyja őket elveszni ... így harcolunk a gyerekér’ annyira ... majd más is meg fogja tudni, min megünk keresztül ... De ők (a helyi cigányok – a szerk.) ezt nem fogják végigcsi-

nálni ... én abból a csöpp családból elteszem a tízezret Szabinak, másik tízet meg cipőre, hogy ne nevéssék az iskolában, hogy megint lukas a bakancsa ... De ők? Ahogy jön, úgy jön ... csak cigaretta legyen meg enni legyen ... Az iskolában mondták, hogy Szabiék szépen illeszkednek, meg tanulnak ... Aszt engem meg olyan büszkeség töltött el ... Akkor azt gondoltam: Istenkém, nem veszem én el a lehetőséget a gyerektől, hogy tanuljon, ismerje meg a világot.”

Szabi és Szandi szüleinek mentalitása azonban inkább csak a helyi roma társadalom egy szűk, 4–5 családból álló rétegére jellemző. A többiekre – akiket a dolgozat további részében „szegregált” cigányoknak nevezünk (jelezve, hogy a többségi társadalomról gyakorlatilag leszakadva, „gettójukba” zárva élnek), sokkal inkább egyfajta jelenre orientált habitus, vagy ahogyan Szabi anyja fogalmazta: az „ahogy jön, úgy jön” mentalitás jellemző.

A jelenre orientált habitus

A munkanélküliek gettója az elmúlt évek során fokozatosan kialakította a maga társadalomszervezetét, túlélési mechanizmusait. Többek között „szíves-ségbankját”: a kiterjedt nagycsaládban élő romáknál a rokonai kapcsolataik nyújtotta erős kötések hálóját,⁶ valamint „hitelintézetét”: a „kamatos pénz” formájában.

A láposi gettólakó cigányok túlélési stratégiáinak egyik fő szervező elve a jelenre orientált habitus (vö. Stewart 2003): a „csak a mát éljük túl, holnap meg úgyis lesz valahogy” mentalitása. Lényege a mindennapi betevő előteremtése, a nyomor elviselhetővé tétele – az önbecsülés maradványának megőrzése mellett.

E jelenre orientált habitusnak a fényében válik például érthetővé, hogy miért terjedhetett el Láposon – de a környék legtöbb, cigányok lakta településén is – a „kamatos pénz” intézménye.⁷ Ugyanez magyarázza azt a fajta, errefelé általánosnak tekinthető viselkedést, amit jól érzékeltetnek az egyik láposi cigányasszony szavai: „Mit hazudjak, megmondom az őszintét ... Betegek lettek a gyerekek, kamatos pénzt kellett fölvennem ... senki nem adott kölcsön, én meg nem fogok ott a tanácson kéregetni ... Mit bánom én, majd visszafizetem, ha

⁶ Ez nem csak a nyomor túlélését segíti, de közvetve – a gyermeknevelés költségeinek csökkentésén keresztül – a magas gyerekszámot „ösztönző” tényező. Hiszen a nagycsalád óvó-védő hálójában élő láposi cigány asszony könnyebben vállalja hatodik-hetedik gyermekét, mint a nukleáris családban élő társa, mert tudja, hogy számíthat rokonai segítségére. Gyerekei sokszor az anyjához járnak étkezni, a nagymama vigyáz rájuk, ha neki dolga van: gombászni vagy somozni megy; a testvérei hoznak tüzelőt az erdőből, ha a férjének alkalmi munkája akad, vagy éppen börtönben van.

⁷ A jelentős, általában 50 százalékos „uzsorakamatra” történő pénzkölcsönzés működési elveinek leírását ld. Durst 2005.

megkapom a családit ... csak a gyerekek legyenek jobban, csak legyen nekik mit enni, ne legyenek itt étlen-szomjan”⁸.

Ennek a jelenre orientált habitusnak – amely a társadalmi változások nyomán maga is átalakuló láposi roma szubkultúra egyik új elemének tekinthető⁹ – jelentős következményei vannak (egyebek mellett például a fogamzásgátlási szokásokon keresztül is) a gettőlakók demográfiai magatartására nézve.

Ennek a megismerése hozzájárul annak megértéséhez, miért van az, hogy majd minden esetben, amikor a roma férfi hazatér a börtönből, a felesége – többek között hűsége bizonyításaképp – szül neki egy gyereket.¹⁰

A 38 éves Erinek néhány hónapja lett meg a babája, a család kilencedik gyermekeként: „tudod, hogy van az, megjött az uram a börtönből, hát aztán nagy volt a szerelem, hogy mondjam másképp...”

De – részben – ez a habitus magyarázza azt is, miért örülnek annyira a férfiak, ha feleségük terhes. Láposon a cigányok szemében a gyerekek közül is talán legnagyobb értéke a csecsemőknek van. (Ugyanezt találták az amerikai nagyvárosi gettókból is a kutatók (vö. Anderson 2000; Kelly 1998). A szinte kivétel nélkül gyönyörű (vagy ahogy ők mondják: „jóképű”), nagy barna szemű újszülötteket az asszonyok oly büszkén tologatják a falu főutcáján, hogy még a velük máskülönbben szóba nem elegyedő parasztok sem tudják megállni, hogy egy-két dicsérő szót ne ejtsenek a kicsikről. A gyakorlatilag semmiféle tőkével, presztízsnövelő eszközzel nem rendelkező cigányoknak a csecsemő, a saját utód jelenti (a nagyon szűkös) örömforrást; az önbecsülés, a romák egyenrangú közösségén belül a megkülönböztetés lehetőségét (vö. Kelly 1998).

Hiba lenne azonban azt a benyomást kelteni, hogy ez a fajta habitus „általános” jellemzi a láposi romákat. A gettó társadalma ugyanis közel sem tekinthető homogénnek. A falubeli cigányoknak (pontosabban a – vélt – származásuk alapján cigánynak nevezetteknek) életmódjuk, aspirációik alapján legalább három csoportja különíthető el.¹¹ E három csoport különbözik gyermekvállalási szokásait illetően is.

⁸ Azt persze a legtöbben már megtapasztalták, hogy a kamatos pénz csapdájából nem igen van kiút. Az adósságok halmozódásával a kamatok egyre nőnek, s a családi pótlék meg a szociális segély elégtelen az évek alatt már többszáz ezer forintnál is nagyobbra rúgó adósság törlesztésére.

⁹ A láposi öreg cigányok így fogalmazzák meg az általuk is érzékelt mentalitásváltozást: „a szív rí bennem, fiam... ezek a fiatalok itt mind igen elkanászodtak... nem hallgatnak már az öregre... most csak úgy van: ahogy esik, úgy puffan... régen ez nem így volt”.

¹⁰ Ugyanez a jelenség megfigyelhető más cigány közösségeknél is, például a gömbaljai romáknál. Horváth Kata szóbeli közlése alapján.

¹¹ A helyi kategorizációs rendszerek működéséről – arról, hogy kit, milyen kritériumok alapján tekintenek cigánynak – egy korábbi dolgozatunkban már részletesen beszámoltunk (Durst 2006).

Az asszimilálódott cigányok

Az első csoportba a többségi társadalomba integrálódni vágyó, megnevezésünk szerint „asszimilálódott cigányok” tartoznak, akik mindennapi praxisát – így termékenységi stratégiáit is – legerősebben a felemelkedés, a mobilitás vágya vezérli.¹² Egyes képviselőik már a hetvenes évek közepén elhagyták az elcigányosodás jeleit mutató Lápost. 1973–1976 között legalább öt roma család költözött el, követve a számára referenciacsoportként szolgáló „parasztokat”.¹³ Célterületeik az ország gazdaságilag jobban prosperáló vidékei voltak – de legfontosabbnak azt tartották, hogy távol kerüljenek a szülőfalutól, hogy még csak véletlen se akadjon senki, aki új szomszédaik közül ismerhetné származásukat. Ezek a ma ötvenes, hatvanas éveikben járó roma asszonyok, akik számára bányász férjük rendszeres és így előre kalkulálható fizetése tette lehetővé a nyomorból való kitörést, már a hetvenes években éltek a születésszabályozás – hol modern, hol hagyományos – eszközeivel, hiszen csak családméretük, gyermekszámuk korlátozása mellett tartották elképzelhetőnek a társadalmi felemelkedést. Néhányan közülük – többnyire takarítónőként – a formális munkaerőpiacon is meg tudták vetni a lábukat, ahol együtt dolgoztak a nem romákkal. A közös munkahely szolgált olyan szocializációs térként, ahol kialakulhattak a társadalmi ranglétra magasabb fokán álló rétegekhez hidat teremtő „gyenge kötések” (Ganovetter 1991), heterogén kapcsolathálók, beszűrődhettek a többségi társadalom normái, és mindez hatással volt demográfiai magatartásukra is.

A helyi – velük egykorú – parasztkhoz hasonlóan, viszonylag korán: 18–19 évesen házasodtak meg, házasságaikban általában a férfiszénioritás elve érvényesült (a férfiek rendre 4–5 évvel idősebbek voltak feleségüknél). Első gyermeküket többnyire 19–20 évesen születték meg. Maximum három–négy gyereket vállaltak, e cél érdekében korlátozták a születéseket: ki úgy, hogy a „férjem ügyes volt, vigyázott, bíztam benne...”, ki pedig modern eszközökkel élt: „már akkor szedtem az Ovidont (fogamzásgátló tablettát – a szerk.), amikor arról még itt a faluban senki nem is hallott. Nekem a pesti rokonom, meg a munkatársak mondták, hogy szedjem, mert jó lesz...”.

¹² A láposihoz hasonló „kiemelkedett”, asszimilálódni vágyó roma réteget megtaláljuk a környező településeken is. Van, ahol „parasztcigányoknak” vagy „nem igazi cigányoknak” nevezi őket a falu, másutt pedig „fehércigányoknak” (Néhány kutató egyszerűen „stratégiaváltóknak” hívja őket, vö. Fleck – Virág 1998). E csoportok közös tulajdonsága a paraszti életforma felé való törekvés, a társadalmi mobilitás vágya, és ennek megfelelően a családméretnek a modern születésszabályozás módszereivel elérendő korlátozása (vö. Durst 2006).

¹³ Ugyanezt találták Fleckék Gilvánfán (vö. Fleck – Virág 1998).

A mobilitásban reménykedők

A legutóbbi néhány évben egy új, szűkebb réteg látszik kiválni a láposi cigányok közül: P. és testvérei, az uzsorások csapata. Azok, akik úgy gondolják, hogy ha más nem, majd ők segítenek magukon.

Bár „hivatalosan“ P.-ék, a „kamatozók“ is szegénynek számítanak, így rászorultsági alapon jogosultak a gyerekek után járó összes szociális juttatásra, mentalitásukban azonban élesen elkülönülnek a szegény, telepi cigányoktól. Leginkább abban, hogy – a tisztességtelen eszközökkel szerzett – tőke birtokában már látnak maguk számára is lehetőséget a mobilitásra. A telepi cigányokkal ellentétben P.-ék társadalmi cselekedeteit a hosszú távra tervezés irányítja.

Az előre gondolkodás leginkább gyerekeik taníttatásának szándékában mutatkozik meg. Vegyük például „fő emberük“, P. szűkebb családját. Az ő terveiben – feltehetően az uzsorával szerzett kisebb vagyon tisztára mosásának szándékával – egy szerényebb méretű kereskedelmi vállalkozás létrehozása szerepel, családi keretek között. Ennek üzemeltetéséhez szüksége van két legidősebb gyermekére: fiára, KisP.-re és lányára, A.-ra. Úgy véli, KisP.-nek elegendő a nyolc általános elvégzése, ennyit is leginkább csak azért, mert ez a feltétele ma Magyarországon az autóvezetői jogosítvány megszerzésének. KisP. lesz ugyanis a családi vállalkozás sofőrje. Ezt a célt követve a fiú továbbtanulásának nincs semmi hozzáadott értéke („minek a‘, hova jut vele, itt egy cigánynak sincs állása, hiába van meg a nyolc osztálya...“); ráadásul P., akárcsak a láposi romák többsége, jobban szereti, ha fia nem hagyja el a szülői házat („a cigányok ilyenek: innen sehova se mehet a gyerek, legyen mindig szem előtt ... megszzebberre nem is mehetnek még az anyjkkal se...“).

Lányát ugyanakkor, kellőképp kiokosítva, elengedte az egyik közelebbi kisváros szakiskolájába – az ő kereskedelmi végzettsége kell majd ahhoz, hogy megfelelő szakértelemmel lehessen üzemeltetni a családi vállalkozást.

Ilyen, a jövőre gondoló, ezért a gyerekek taníttatását is magában foglaló stratégiával a kamatozók – meg a fentebb bemutatott Szandi és Szabi – családján kívül a láposi cigányok körében nem lehet találkozni. Ennek a gondolkodásmódnak viszont jelentős következményei vannak képviselőik reprodukciós döntéseire is: az e családokba tartozó nők alkalmazzák a legelszántabban a fogamzásgátlást, öt gyereknél többet nem vállalnak, közülük kerülnek ki a „notórius művi vetélők“. (Többükre is jellemző, hogy eddig már öt abortuszuk volt.)

A szegregált cigányok

A „kiemelkedett“, asszimilálódott romáktól, meg az „uzsorásoktól“ teljesen eltérő reprodukciós mintát követ az általunk „szegregált cigányoknak“ nevezett,

többszire telepi körülmények között élő nők csoportja.¹⁴ Ők az előbbieknél hamarabb (mostanság zömmel 16–17 éves korukban) kezdenek szülni;¹⁵ jóval több gyereket vállalnak (függelék, 4. táblázat); körükben jóval magasabb a sokgyerekesek aránya (függelék, 5. táblázat).

Ez a – nem csak az asszimilálódottaktól, de a magyar társadalom többségétől, sőt még a magyarországi romák átlagától (vö. Kemény 2004) is eltérő – reprodukciós magatartás jól tükröződik a láposi szegregált cigányok csoportjának minden viszonylatban magasnak tekinthető, 6 körüli termékenységi arányszámában is (függelék, 6. táblázat).

A láposi romák termékenysége azonban nem volt mindig ilyen magas, inkább a ciklikus mozgás jellemezte: a hatvanas évek viszonylag magas szintről induló befejezett termékenysége (a mai nagymamák generációja átlagosan 7 gyereknek adott életet) a hetvenes évek folyamán, a nyolcvanas évek elején számottevően csökkent (a mai középkorúak esetében átlagban 4–5 gyerekre), hogy aztán a nyolcvanas évek közepétől-végétől újra növekedésnek induljon, illetve az új évezred elejére magas szinten stabilizálódjon. Ez az elmúlt 40 évre jellemző ciklikus tendencia tükröződik a láposi roma élveszületések számában is (függelék, I. ábra).

*

A továbbiakban csak a szegregált cigányok csoportjának születésszabályozási stratégiáival foglalkozunk, hiszen ma már ők alkotják a falu helyi társadalmának többségét, ők teszik ki az ottani szülőképes korban lévő nők közel 90 százalékát; ráadásul nekik köszönhető, hogy az elmúlt több mint másfél évtizedben nőtt az élveszületések száma Láposon.

A születésszabályozás stratégiái

Láposi tapasztalataink alapján vélhetőleg közelebb kerülünk az alacsony iskolázottságú, szegény, kirekesztett rétegek termékenységi magatartásának megértéséhez, ha a szokványostól eltérő módon tesszük fel a kérdést. Nem arra keressük a választ, hogy miért szülnék a többségi társadalomra jellemző átlagnál jóval több gyereket az e csoportba tartozó nők, hanem arra, hogy mi érdekük fűződne ahhoz, hogy a természettel, a biológiai történésekkel szembemen-

¹⁴ Szegregációjuk nem csupán lakóhelyi elkülönülésként értelmezhető, hanem társadalmi interakcióikat tekintve is „saját gettójukba zártak”, amennyiben egyetlen más réteggel, sem a helyi parasztokkal, sem pedig az asszimilálódott cigányokkal nincs szinte semmiféle kapcsolatuk.

¹⁵ A tinédzserkori terhesség jelenségéről részletesebben ld. Durst 2002.

ve korlátozzák családméretüket (vö. Hogan, idézi Wilson 1998, és Bourdieu, idézi Andorka 1987).

A biológiai adottságok ugyanis – kevés kivétellel – az irányba hatnak, hogy egy házasságban élő nőnek akár egy tucat gyereke is legyen (vö. a huteriták, a – tudomány által is ismeretes – legmagasabb termékenységű vallási csoport adataival, ahol is a házas nők átlagosan 12 gyereket szülnek életük folyamán Henry 1961). A történeti demográfiai vizsgálatok, valamint a „természeti“ népekkel vagy a harmadik világ társadalmaival foglalkozó kutatások azonban azt mutatták, hogy ilyen magas termékenység egyetlen más közösségnél sem figyelhető meg: a nők ugyanis, valamely érdekből kifolyólag, szinte mindenütt beavatkoznak a természet menetébe, és korlátozzák biológiai termékenységüket.

E kutatások nyomán a tudományban ma már teljes konszenzus van a tekintetben, hogy a reprodukció nem tekinthető biológiai adottságnak, hanem azt a cselekvő egyén társadalmi konstrukciójaként, egyéb céloknak alárendelt stratégiájaként érdemes vizsgálni.¹⁶

Bledsoe gambiai nők körében folytatott etnográfiai vizsgálatai pedig arra vetettek fényt, hogy még a pronatalista értékrendű, nagy családméretet pártoló társadalmakban is élnek a nők a fogamzásgátlás eszközeivel – igaz, a fejlett, nyugati világbeli társaikkal teljesen ellentétes céllal használják azokat. Míg ugyanis Nyugat-Európában vagy az Egyesült Államokban a nők általában a gyermekszám korlátozására törekcsenek, addig Gambiában éppen ellenkezőleg: a születek megfelelő időzítésén keresztül a gyermekszám növelésének érdekében lesznek aktív alakítói termékenység történetüknek (Bledsoe – Hill 1998). Ebben az afrikai társadalomban ugyanis egy nőnek annál magasabb a státusa a családján belül, minél több egészséges, felnőtt kort megérő gyereket tud szülni férjének. Ezért a helyi közösségi norma szerint a születeket megfelelően, 2–2,5 éves szünetekkel kell ütemezni (sokszor a férj háta mögött szedve a gyógyszert), hogy az anya szervezetének legyen ideje regenerálódni, és így minél több egészséges gyermeknek adhasson életet.

Ezek a kutatási eredmények – ismételtlen – ráirányítják a figyelmünket arra, hogy ha megértjük a vizsgált csoport tagjainak születésszabályozási gyakorlatát, akkor közelebb jutunk a reprodukciós stratégiáik mögött rejlő motívumok megfejtéséhez is.

A láposi roma nőket mind a körükben szinte univerzálisnak tekinthető korán kötött, egy életen át tartó házasság, mind pedig a – férjeik által diktált – szexuális szokásaik arra predesztinálják, hogy sok gyerekük legyen.

¹⁶ Még azok az ún. természeti vagy „primitív“ népek is használták a születésszabályozás valamilyen eszközét, amelyek nem is ismerték, ismerhették a fogamzásgátlás modern módszereit, mint azt például az afrikai !Kung asszonyok csecsemőgyilkossági gyakorlata mutatja (Howell 1979).

Láposon még a – például az iszlám vallás által is előírt, kulturális normaként értelmezhető 40 napos gyermekágyi absztinencia vagy annak a modern, profán nyugati világbeli megfelelője, a házasesetnek a szülés után kötelező hathetes „szüneteltetése” sincs érvényben. Ahogyan az egyik többgyerekes roma asszony megfogalmazta sok társa egybehangzó véleményét: „...hat hét? Miről beszélsz? Jó, ha az egy-két hetet betartják ... (mármint a férfiak – a szerk.). Ha nincs kedved, akkor nem hagynak békét, piszkálnak, mi van, mással foglalkozol, más van?! Ez nem csak nálunk van így, tudom, mert meg szoktuk beszélni ezeket a dolgokat a barátnőkkel...”.

A láposi roma asszonyoknak tehát az a „sorsuk”, hogy sok gyerekük legyen, miközben többségük nem akarna 3–5-nél többet. (Igaz, a férfiak több utódot tartanak ideálisnak, mint feleségeik, de a kívánatos gyermekszám szerintük is 5–6 körüli.) Miért nem korlátozzák hát ideáljaiknak megfelelően szüléseik számát? Hiszen ez – akárcsak sok más alacsony iskolázottságú réteg esetében, ahol a házaspárok erről nem egyeztetnek (vö. Rainwater 1960 vagy Bledsoe – Hill 1998) – Láposon is az asszony dolga lenne. („...a férfi dolga, hogy pénzt keressen, a nő dolga meg, hogy az urát kielégítse... nem gondolod, hogy majd hatvannál kiszállok?! ... az ember nem foglalkozik ilyenekkel, az asszony dolga védekezni...” – mondta a harmincéves V. egy beszélgetésünk alkalmával). A válasz – ami egyben a dolgozat egyik fő tézise – abban rejlik, hogy a láposi alacsony iskolázottságú, a társadalmi mobilitásban reménykedni nem tudó roma nők számára a születésszabályozás nem éri meg a vele járó nehézségeket. Mikrogazdasági megfogalmazásban: megítélésük szerint a fogamzásgátlás költsége magas, haszna viszont minimális.

Ami a költségeket illeti, először is sokba kerül, különösen relatíve drága, ha azt nézzük, hogy a legtöbb család esetében még a mindennapi betevőre sem telik a hónap vége felé („elkezdtem én szedni a gyógyszert, csak nem volt rá pénz, abbahagytam, rögtön meg is estem...”).

A költség nagyon erős meghatározó tényezője a szegény romák fogamzásgátlási döntéseinek. A Depo Vera nevű injekció például azért lett körükben olyannyira népszerű, mert ez a legolcsóbb a rendelkezésükre álló lehetőségek közül. Három hónapra való adagja ezer forintba kerül, amit még a legszegényebbek is ki tudnak valahogy gazdálkodni. A szűkös költségvetési keretek mellett már nem szempont számukra az sem, amit pedig egyre többet lehet hallani, hogy mennyi káros mellékhatása van az injekciónak. „Megmondta nekem az orvos (Miskolcon, a kórházban – a szerk.), hogy nem ajánlja, fiatal vagyok még hozzá, majd harminc fölött... a géneket öregíti, vagy mi, ráncos lesz az arcod, szőrös lesz tőle ... én megmondtam ezt itt a faluban a lányoknak, de nem hallgatik rá...”; panaszkodott múltkor Rita, aki 24 évesen 6 gyerekes anya, már nem tervezett többet szülni, de újabban megint nő a hasa.

Maga a körzeti nőgyógyász is tisztában van a mellékhatásokkal: „magyarnak nem is ajánlom, mert nem egyenletesen oszlik el benne a hormon, de a

cigánynak ez a legjobb megoldás. Nehogy félreértse, nincs nekem semmi bajom velük ... csak annyi, hogy az ő szokásaikhoz ez jobban illik, mint bármi más. A tablettát, azt nem szedik rendszeresen, ha nincs pénz, kihagyják.¹⁷

A roma nők számára a fogamzásgátlás költségét talán még az anyagi vonzatánál is jobban növelik a használatával járó – általuk többnyire csak hallomásból ismert vagy leginkább elképzelt – egészségügyi kockázatok, mellékhatások. Rengeteg nőtől hallottuk azt a kijelentést, hogy „nem kell gyógyszer, nem akarok meghalni“, vagy hogy: „rákot, akármit el lehet tőle kapni“.

De nem csak a nők, férjeik sem bíznak a fogamzásgátlás modern eszközeiben: „Az asszony? Semmit nem szedett. Hogy baja legyen?! Még el is rákosodhat tőle!!... Lehet itt gondolkodni, hagyományosan is vigyázni ... nem is engedném a gyógyszert, úgyis beteges szegény...“

A fogamzásgátlás „költségét“ növeli az is, hogy ezeknek az alacsony iskolázottságú, gettóba zárt, az információkat leginkább csak egymástól, maximum a védőnőtől beszerző nőknek a számára a születésszabályozás modern eszközei közül néhány még ismeretlen, egyikőjük sem próbálta ki azokat, ők pedig félnek minden ismeretlentől. Egyikőjük így fogalmazta ezt meg: „... volt valami ingyenes akció, hogy megcsinálják, ne legyen több gyermekem ... Az önkormányzat megvette volna ingyen a hurkot (a cigányok errefelé így hívják a spirált – a szerk.) ... de innen a faluból senki nem ment, én meg magam féltem ... ismeretlen a számunkra ... Szerintem, ha valaki elkezdené, a többi menne utána úgy, mint most ez az injekció ... A Bella elkezdte, egymástól meghalották a nők, hogy ez jó, most mindenkinek ez van...“.

A fogamzásgátlás költsége tehát magas, de mi a hozadéka, ami felülmúlná vagy legalábbis ellensúlyozná ezeket a terheket? Ott, ahol a nők számára a családi élet szféráján kívül eső lehetőségek annyira szűkek, mint a láposi cigányok esetében, a haszon legfeljebb annyi, hogy kevesebb éhes szájat kell betömni. Sok láposi asszonynak azonban már ez sem szempont. „Ahol van hatnak enni, ott jut a hetediknek is“ – mondogatják.

A nincstelen romák jóléti aspirációi már olyannyira alacsonyak, hogy a rendelkezésükre álló minimális létfenntartási javakkal is beérik¹⁸ (részben azért, mert erre szocializálódtak): „mink is igen szegényesen éltünk otthon, én úgy mondom esztét, hogy a cigány a kevéshez szokott“, vagy mert élettapasztalataik azt mondatják velük, hogy a „cigányból úgyse lesz semmi, a legtöbb cigány

¹⁷ Ez persze nem csak „cigány sajátosság“: Kamarás Ferenc egy legutóbbi vizsgálatában azt találta, hogy a magyarországi „párok többsége korszerű fogamzásgátló eszközt használ, de megfélelkedzik a rendszerességről” (vö. Kamarás 2006. 170.).

¹⁸ „Ha lenne egy ötösöm a lottón? Vennék egy jó házacskát, amibe el tudnám helyezni az összes gyereket. (Most nyolcan laknak egy 4x4 méteres viskóban – D.J.) Bebutoroznám, nekem nem kéne flanc. A gyerekeket felöltöztetném ... Vennék két disznót, csirkéket az udvarba ... Vennék vagy tíz köbméter fát, televenném az udvart fával ... Ha leszállna a Jóistenke ... csak ezt kérném, mert csak ez a híja...”

nem megy semminek, nem olyanok, mint a magyarok, hogy kiiskoláztatik magukat“, és akik maguk is nagycsaládban nőttek fel, ehhez szoktak, és maguk számára sem látnak más értéket, mint a gyerekeiket, nincs igazán tétje annak, hogy megállnak-e a többségük által ideálisnak gondolt 4–5 gyereknel vagy nem. „Ha ötnek jutott, jut a hatodiknak is“ – mondja J., a telepen élő 9 gyerekes roma asszony – „nem venném el, semmi pénzér‘ se, ha besikerülne még ... ha már a Jóistenke megadta, legyen is meg ... ha már megvan, olyan öröm, boldogság...”

A születésszabályozás viszonylagos érdektelensége mellett annak epizód-szerű sikertelensége is belejátszik a láposi romák magas termékenységébe. Ennek a sikertelenségnek több oka is van. Egyrészt, mint az eddigiekből kiderült, nincs akkora tétje a fogamzásgátlásnak, hogy megérné a vele járó anyagi és fizikai megpróbáltatás. Másrészt: a láposi romák mélyszegénységben élnek, költségvetésükből általában csak a legszűkebb létfenntartásra szolgáló javak megvásárlása futja – a fogamzásgátló szereket pedig, mint láttuk, manapság nem tartják „létfontosságúnak“.

Harmadrészt: a már korábbiakban bemutatott, ebben az élethelyzetben teljesen racionális jelenre orientált habitus sem segíti elő a születésszabályozás eszközeinek következetes használatát. Legyen akár gombaszefon vagy bármilyen egyéb pénzkereseti lehetőség, az asszonyok hajnalban elindulnak begyűjtő útjukra, és csak valamikor késő délután érnek haza. Ilyenkor hetekig nincs ideje senkinek, hogy bevonatozzon a tizenöt kilométerre levő körzeti nőgyógyászati rendelőbe, felírni az orvossal a gyógyszert vagy beadatni az injekciót. Ez a néhány hét kiesés pedig elég arra, hogy valaki „megessen“.

A jelenre orientált – a mindennapi betevő előteremtésének mindenekfelett való kényszere szülte – habitus az oka (részben) annak is, hogy még a születésszabályozás olyan természetes módjai sem működnek itt, mint például a csecsemő (legalább fél évig tartó) kizárólagos szoptatása.¹⁹ A láposi romáknak közel 60 százaléka nem szoptatja két hónapnál tovább az újszülöttet (aki viszont mégis, az általában csak két-három éves korában választja el a kicsit).

A szoptatás 1–2 hónapig tartó gyakorlásának kialakulásában, több tényező mellett, komoly szerepe van az asszonyok elfoglaltságának – annak, hogy a romák közösségén belül még a gyermekágyi időszak alatt is az asszony feladata a „főzni való kikerítése“.²⁰ A cigányasszonyok itt nem engedhetik meg maguk-

¹⁹ Persze, azt a láposiak is tudják – többnyire egymás tapasztalatából – hogy ez sem a legbiztosabb módja a védekezésnek – ennek ellenére több népcsoport a hosszú szoptatást a születésszabályozás egyik természetes eszközeként használja (vö. Bledsoe 1998).

²⁰ A szoptatást sokszor, akaratuk ellenére, azért kénytelenek abbahagyni, mert vagy nincs elég anyatejük (ami a szegényekre jellemző hiányos táplálkozás mellett nem olyan meglepő...), vagy mert, mint az nagyon gyakori ebben a közösségben, a kicsi kórházba kerül – többnyire súlyos emésztési problémákkal, ami több esetben is annak köszönhető, hogy néhány hónaposan már rendszeresen „falusi tejet“ – értsd: a falubéli parasztoktól vásárolt, frissen fejt tehéntetejet) iszik, mert attól jobban hízik...

nak, ami a náluk jobb helyzetben lévő rétegekben egy asszonynak általában kijár, hogy a születendő baba egészségének érdekében, betartva a védőnő jó szándékú tanácsát, pihenjenek a szülés előtt, illetve után. Láposon gyakori látvány, hogy az ötven kilót is alig nyomó várandós anyák, nagy hassal, még a kórházba menet előtti nap is, nagy rőzse fát cipelve a hátukon jönnek le a hegyoldalból. Ugyanez a helyzet szülés után: már a néhány hetes újszülöttek mellől is elszólítja őket a munka. Gombaszazon alatt például alig találni otthon a faluban olyan nőt, aki a szoptatás miatt ne ment volna a többiekkel az erdőre. Ilyenkor a család nagyobb gyerekei vigyáznak a csecsemőkre – sokszor az iskolából is kénytelenek e feladatuk miatt kimaradni –, tápszert adva a babáknak. Ehhez ugyanis nem kell az anya jelenléte, ezzel a nagyobb gyerek is el tudja látni a kicsit, ráadásul szegénységi alapon járó ártámogatás van rajta, így nem is kerül olyan sokba.

Végül, de nem utolsósorban: a láposi cigányok körében elterjedt az a gyakorlat is közrejátszik a születésszabályozás esetenkénti sikertelenségeiben, hogy a nő kizárólagos felelőssége a védekezés. A nemzetközi kutatások eredményei ugyanis bizonyítják, hogy azok a párok sikeresebbek a fogamzásgátlásban, akik ezt közös döntésre, odafigyelésre, kooperációra alapozzák (Bledsoe – Hill 1998).

A születésszabályozás networkjei Láposon

Akárcsak a legtöbb társadalmi cselekvéssel kapcsolatban, a fogamzásgátlási stratégiák esetében is megfigyelhető, milyen óriási hatása van az érintettek networkjeinek, társas kapcsolatainak Láposon. Úgy tűnik, nemcsak a gyermekvállalási döntésekre, hanem a születésszabályozás módjának megválasztására is igaz az a kijelentés, amit a vizsgálatban szereplő egyik palócai roma tett arra válaszolva, hogy – demográfiai szempontból – miért viselkednek a láposiaktól olyannyira eltérően a hasonlóan szegény, kirekesztett, néhány kilométerre lakó palócai cigányok: „Ki tudja? Minden faluban más a szokás, nem?!“

Ami általánosan fogalmazva úgy szól, hogy Láposon és Palócán az emberek társadalmi cselekedeteit egymástól különböző networkök, illetve az általuk közvetített eltérő társadalmi normák befolyásolják.²¹ A részben saját közösségük szoros kontrollja alatt, ugyanakkor a más rétegekkel való kapcsolatokból kirekesztetten élő aprófalvak lakóinak magatartására ezeknek a szűk lakókörnyezetben realizálódó társas kapcsolatoknak nagyon erős a hatása.

²¹ A Lápossal szomszédos – a dolgozatban szintén fantázia néven szereplő – Palócán 2004 telén végeztünk, alapvetően interjú technikán alapuló, teljes körű háztartásfelvételt, az ottani népeség termékenységtörténetének rekonstruálása céljából. (A palócai romák reprodukciós magatartásáról részletesebben ld. Durst 2006.)

A különböző lakókörnyezet, az egymástól eltérő hatásokat közvetítő networkök befolyásának tudható be például az, hogy miért népszerű valamely fogamzásgátlási módszer az egyik faluban és miért nem az a másikban. Konkrétan: hogy a láposi szegregált cigány nők miért az injekcióra esküsznek, míg palócai társaik gyógyszerpártiak (1. táblázat).

1. A cigány nők megoszlása (%) a fogamzásgátlás módja szerint, 2004
The distribution of the gypsy women (%) by the means of contraception, 2004

Módszer	Láposi szegregált cigányok	Palócai cigányok
Természetes módszer	1,7	6,0
Mechanikus módszer (óvszer stb.)	3,4	13,1
Tabletta	15,5	48,8
Injekció	17,2	8,3
Spirál	n.a.	23,8
„...nem lehet több gyerekem” ¹	32,8	-
Nem védekezik	29,3	-

Forrás: Saját adatfelvétel.

¹ A termékenységi adatlap lekérdezése közben kiderült, a láposi romák szótárában a „megcsináltak úgy, hogy már nem lehet több gyerekem” kifejezés, ami sterilizálásnak vélhető (vö. Durst 2005), sokszor azonosíthatatlan jelentésű. Nagy ritkán a spirált jelenti, amit ők csak „huroknak” neveznek, és leginkább végleges megoldásnak hisznek; azt gondolják róla: „elfordították a méhem, vagy mi, úgy megcsináltak, hogy ne lehessen több gyerek nekem”. Többnyire azonban műtéti beavatkozást (sterilizálást) vagy olyan betegséget értenek rajta, aminek következtében, úgy tapasztalják, már nem fognak teherbe esni. Ezt a félreértést utólag már nem lehetett korrigálni, azaz nem lehetett leválasztani ebből a csoportból azt a néhány asszonyt, aki ténylegesen spirált használ. Palócán ellenben nem merült fel a „megcsináltak úgy” kategória.

Láposon a fogamzásgátlási ismeretek az egymástól való társadalmi tanulás útján terjednek.²² Ebben a folyamatban – akárcsak a fiatalok szülei meg a házasságkötések időzítése esetében – legnagyobb szerepe a falubéli kortárs

²² A média, azon belül is a televízió mint a társadalmi tanulás közvetítő csatornájának hatása a láposiak demográfiai magatartására – köztük fogamzásgátlási szokásaira – elhanyagolható. Sokkal inkább saját maguk, valamint szűkebb környezetük tapasztalatai alapján ítélnék meg egy-egy, számukra még újnak számító módszert. Más területeken ugyanakkor a televízió – mint az egyetlen olyan tömegtájékoztató médium, amit a szegény, sokszor olvasni is nehezen tudó láposiak használnak – komoly befolyást gyakorol gondolkodás módjukra, többek között identitásuk alakulására. Csak egy példa ez utóbbira: a terepmunka harmadik évében tiltakozott először az egyik láposi roma, aki addig mindig cigánynak nevezte magát, hogy „nekem má’ ne mondjad azt, hogy cigány, mer’ hallottam a tévéből, hogy romát kell mondani. Vagy újmagyart...”

(illetve sorstárs) csoport hatásának van. Elég egy-két rossz tapasztalat, és az itt élők nagy része felhagy a gyógyszer szedésével. A legutóbbi ilyen eset az volt, mikor futótűzként elterjedt a hír, hogy D., aki negyven évesen tablettá mellett lett terhes és aki még várandóssága ötödik hónapjában is szedte a gyógyszert, mert nem vette észre terhességét, beteg gyereket szült. Másnap már tapasztalható volt a következmény: „szedtem Ovidont, de abbahagytam ... minek, hogy a gyereket megbolondítsa?” – mondták többen is. Ennek fényében nem csoda, hogy néhány éve sokan – különösen a fiatalabbak – áttértek az injekcióra.

A védőnő hozta a faluba az új ismereteket, ő beszélt az új lehetőségről, de ennek fogadtatása az attól függött, hogy képes volt-e a romák közül valakit meggyőzni a fogamzásgátlás ezen egyszerű és olcsó módjáról. Talált a cigány asszonyok között egy „újítót”. Emlékezzünk arra, amit egyik láposi roma nő mondott a spirál ismeretlenségéről meg arról, hogy szerinte ha valaki elkezdene kipróbálni a hurkot, a többi menne utána ... „úgy, mint most ez az injekció ... Bella elkezdte, egymástól meghallották a nők, hogy ez jó, most mindenkinek ez van...”²³

Végezetül érdemes néhány szót ejteni a művi vetélésről mint a születésszabályozás „utólagos eszközéről” is.

Láposon is érvényesül az az országos tendencia, hogy érdemlegesen csökken az abortuszok száma (Kamarás 2006). Csakhogy míg a magyarországi művi vetélések számának visszaesését a kutatók a „felelősségteljesebb és korszerűbb fogamzásgátlási gyakorlattal” magyarázzák (vö. uo. 164.), ugyanez Láposon egészen más okokra vezethető vissza.

A falubéli szegregált cigányok között a legtöbb terhesség-megszakítása az 1951–69 között született generációnak volt (2. táblázat).

²³ A történet folytatása nem kevésbé tanulságos: amikor Bellának mindenféle kellemetlensége lett a Depo Vera szedése során (vérszegénység stb.) és átmenetileg abba kellett azt hagynia, akkor többen is hirtelen leálltak az injekcióval. Bella azonban hamarosan újra teherbe esett, úgyhogy azok, akik semiképpen nem akartak már gyereket, gyorsan vissza is tértek rá. Bella most ötödik gyereke után újra lelkes injekciópárti.

2. *A 100 nőre jutó élveszületések és abortuszok száma a láposi „szegregált” roma nők körében, az anya életkora szerint, 2004*
Live births and abortions per 100 females among the segregated gypsy women living in Lápos, by the age of the mothers, 2004

Az anya születési éve	Az élveszületések száma	Az abortuszok száma	Esetszám
–1950	760	10	10
1951–1959	521	114	14
1960–1969	608	135	23
1970–1979	364	57	22
1980–	214	14	22

Forrás: Saját adatfelvétel.

Ez az a kohorsz, amelynek idősebb tagjai még a rendszerváltás előtti években voltak termékeny éveik csúcán. Még szinte mindőjük férjének volt akkoriban állandó munkaviszonya. Ez volt az a generáció, amelyik számára felvilágot a mobilitás reménye – még ha a társadalom legalsó rétegeként is, de a megkapaszkodás, sőt a felemelkedés lehetősége. Ezt realizálandó, érdemesnek látták korlátozni családméretüket. Bár már éltek a fogamzásgátlás modern eszközeivel – többnyire tablettát szedtek –, ám mivel még nem voltak elég járatosak ezek használatában, többször becsúszott egy-egy nem kívánt terhesség, amit azonnal meg is szakítottak. Érdekes azonban, hogy még az ebben a nemzedékben mutatkozó viszonylag magas abortuszszám is erős polarizációt takar: a csoport egyik felének nem volt soha művi vetélése, másik felének viszont több is. Ez utóbbiak tipikus képviselőjének tekinthetők azok a nők, akik 18 évesen kezdték meg és 24 évesen már le is zárták termékenységtörténetüket: 5 gyerekük és ugyanannyi abortuszuk volt. Az utóbbi években, a mai fiatal generáció esetében azonban már sokkal kevesebb művi vetélést lehet regisztrálni. Ez, ellentétben a magyar gyakorlattal, elsősorban nem a hatékonyabb születésszabályozásra, hanem sokkal inkább a láposi romák megváltozott társadalmi-gazdasági helyzetére vezethető vissza: a tartós munkanélküliségre, a nagyfokú szegénységre és a mindennek következtében kialakuló jelenre orientált habitusra.²⁴ Ez a magyarázat arra, hogy még ha szándékukban is áll a cigány nőknek a

²⁴ Persze a művi vetélések visszaszorításába itt is szerepet játszik a modern – főleg: az olcsó! – fogamzásgátlók használatának elterjedése. Ezt támasztják alá az egyik „notórius abortáló” cigányasszonynak, Bobónak a szavai: „négy abortuszom volt, már untam nagyon, minden három hónapban menni kellett ... Azt mondták az uramnak, csombékot tesznek a bigyójára ... legalább most már van ez az injekció ... igen fáj tőle a fejem, de néha annyira, hogy majd megbolondulok. Meg hízik is tőle, de nekem má’ mindegy ... ha nem lenne, én is szültem volna még vagy hatot...”.

születésszabályozás vagy annak utólagos formája, az abortusz, akkor sem jutnak el annak realizálásig. Az alábbi két példa tipikusnak tekinthető Láposon.

F. tavaly, 39 évesen szülte meg tizenegyedik gyermekét – vétve a nagymamaszabály ellen, a falu cigányainak rosszállását is kiváltva. Ő maga így beszélt erről: „Úgy ötöt-hatot akartunk vón’ ... A hatodik után el akartak kötni ... Tudod, megcsinálnak úgy, hogy ne legyen több gyereked ... elferdítik a méhedet, vagy mi ... Ingyen megcsinálták vón’, az ember is beleegyezett ... csak nem jutottam el a kórházig ... valami mindig közbejött ... vagy pénz nem volt vonatra, vagy nem tudtam kire hagyni a gyerekeket...“.

M. esete az F.-énél is gyakoribb Láposon. A maga is beteges M.-nek a polgármester „rendkívüli“ segílyt adott, hogy elvetesse nem tervezett, az orvosok szerint rossz egészségi kilátásokkal születendő, sokadik gyermekét. M. hosszas vonakodás után be is ment a kórházba, ahonnan aztán a műtét előtt „hazaszökött“, arra hivatkozva, hogy az orvosnak szánt pénznek sokkal jobb helye van otthon: „... vettem vóna el azt a csöpp pénzt a gyerekek szájától?“²⁵

A mobilitásban nem reménykedő, szegregált cigányok fiatalabb generációja számára manapság már nincs akkora tétje, haszna a gyermekszám korlátozásának, hogy ellensúlyozná az abortusz egészségügyi kockázatát. Legtöbben magától a terhességmegszakítás gondolatától is idegenkednek: „egyét elvételtem, de azt is igen megbántam ... Olyan, mintha megöltem volna...“ – mondta hetedik gyermeke megszületése után a 26 éves Z.

A fiatalabb generációhoz tartozó férfiak – macsóságuk megszügyenítését látva az abortuszban – általában szintén a terhességmegszakítás ellen vannak. Ahogy több nő is megfogalmazta: „azt hiszik, nem tőlük van a gyerek, azér’ akarod elvételni, aszt azér’ nem engedik...“ Maguk a férfiak ezt persze nem mondják ki, inkább úgy ideologizálják meg abortuszellenességüket, hogy nem lehet a sors akarata ellen véteni: „Agyon is ütném az asszonyt, ha elvetetné ... Ha már a Jóisten megadta, legyen is meg ... az a jó, ha minél többen vagyunk...“

Végül, de nem utolsósorban, a láposi romák mai, fiatalabb generációjának abortuszellenességében a (folyamatosan átalakuló, finanszírozási nehézségekkel, állandó létszámhiánnyal küzdő) egészségügy dolgozóival szemben tanúsított bizalmatlanságuknak is szerepe van: „Nem venném el én semmi pénzér’, ha becsúszna még egy gyerek ... a kaparás? Attól még el is lehet kapni betegséget, nem is lehet hinni még az orvosoknak se ... azok nem foglalkoznak semmivel se ... mit bánnák azok, hogy valaki él-e, hal-e ... múltkor láttam a tévében, hogy agyműtétet elcseréltek...“.

²⁵ A történet vége: M. is, és az újszülött is egészségesen jött ki fél év múlva a szökés színhelyéről. A polgármester úgy kommentálta a történetet, hogy „ilyen rafináltak ezek a cigányok: a gyerek is meglesz, a pénz is megmaradt...“. Azóta nem ad több segílyt abortuszra.

Következtetések

Láposi mikrodemográfiai vizsgálatunkból származtatott egyik fő tézisünk az, hogy közelebb juthatunk az alacsony társadalmi státusú, alacsony iskolai végzettségű, a társadalomból kirekesztődve élők gyermekvállalási szokásainak megértéséhez, ha esetükben a szokásostól eltérő irányból közelítünk a jelenséghez, és úgy tesszük fel a kérdést, hogy vajon miért lenne érdeke a mobilitásban egyáltalán nem reménykedő, a hatalomból kirekesztett embereknek a természetes biológiai történésekkel szembemelve élni a születésszabályozás eszközével. Ez ugyanis költségekkel jár – mind egészségügyi kockázatait, mind a vele járó kötöttségeket, mind pedig anyagi vonzatát tekintve.

Foglaljuk röviden össze az elmondottakat! Láposon a gazdasági struktúrának a rendszerváltás nyomán bekövetkező átalakulása a cigányokat elsősorban foglalkoztató munkahelyek megszűnésével járt. Az alacsony képzettségű romák ehhez a változáshoz nem tudtak alkalmazkodni, ráadásul a munkáltatók által gyakran tanúsított etnikai diszkrimináció is sújtotta őket (Kertesi 2005). Ezáltal a tartós munkanélküliség általánossá vált körükben. Hozzájárult ehhez az országos településpolitika nem szándékolt következményeként kialakuló települési, újabban pedig a kistérségi szegregáció (vö. Virág 2003) erősödése. Mindez belejárt abba, hogy a falu szegény roma lakosságának a hetvenes-nyolcvanas évek elejei szinthez képest nőtt a termékenysége. A jelzett társadalmi változásokat tapasztalva ugyanis a láposi cigányok – szocializációjuknak, illetve a rendelkezésükre álló, a társadalmi-gazdasági változások nyomán szintén módosuló „kulturális repertoárjuknak” (Hannerz 2004): családszervezetüknek, értékeiknek és csoportnormáiknak megfelelően arra a következtetésre jutottak, hogy többé nem érdemes gyermekszámukat korlátozni.

Felvetődik a kérdés, hogy vajon a láposi szegregált romák itt leírt reprodukciós magatartása jellemző-e a környék többi, ugyancsak „elcigányosodó” kistélepülésének cigány lakosságára is? Másképpen fogalmazva: vajon ez a fajta gyermekvállalási stratégia tekinthető-e a „gettólét” egyik sajátosságának?

A ma már 95 százalékban romák lakta szomszédos Palóca példája azt mutatja, hogy még a „gettófalvak” cigány népességének reprodukciós stratégiái sem mondhatóak homogénnek: ezen a településen, minden egyes kohorsz esetében, számottevően kisebb a nők gyerekszám, mint Láposon. Palócán a cigány asszonyok (jellemzően) az „utolsó filléreiket is gyógyszerre (értsd: fogamzásgátló tablettára) teszik félre” ... Ott az a mentalitás járja, hogy „hova szüljek annyi sok gyereket? A koszba, a nyomorba?”²⁶ Ráadásul a palócai roma lányok körében jóval alacsonyabb a tinédzserkori szülések aránya is, mint Láposon.

²⁶ A palócai romák reprodukciós magatartásáról részletesebben ld. Durst 2006.

Mi lehet az oka, hogy a szintén gettónak számító Palócán a lápositól annyira különbözik a demográfiai magatartás? A palócai romák társadalmi helyzete – témánk szempontjából – leginkább két fontos vonatkozásban eltér a láposiakétól. Egyrészt abban, hogy nagy többségük legalább a nyolc osztályt kijárta – részben annak köszönhetően, hogy a településen helyben van az általános iskola. Másrészt pedig abban, hogy a palócai férfiak egy része – a nyolc-osztályos végzettséggel mint minimális feltétellel, valamint Pesten élő rokonai segítségével – tavasztól ősziig alkalmi munkákon dolgozik a fővárosban. Így lehetőségük van megismerkedni a gettőlakókétól eltérő szerepmintákkal, ami nagy hatást gyakorol habitusukra, mentalitásukra. Ezek a palócai fiatal roma férfiak például – ellentétben láposi kortársaikkal – egyáltalán nem tartják kívánatosnak a tinédzserkori gyermekvállalást. Nem akarnak korán családot alapítani, inkább „élni szeretnének még”, mielőtt felvállalják a gyermekneveléssel járó gondokat. Egyikük, egy huszonöt éves fiatalember, aki büszkén állította, hogy neki pesti barátnője van, így fogalmazta ezt meg: „16 évesen nem jó szülni ... miből tartja el az ember a családot? Láposon elég buták vannak ... Palócán ez nem divat ... Én mikor akarok gyereket? Még az túl korai lenne ... talán harmincévesen, két gyereket ... addig ki kell élnem a fiatal életem...”

Úgy tűnik tehát, demográfiai szempontból a lakóhelyi szegregációénál is erősebb a társadalmi szegregáció hatása.²⁷ Palóca példája azt mutatja, hogy már a társadalmi integráció minimális foka, az általános iskola elvégzése – ami tudvalevőleg ma már semmire sem elegendő a formális munkaerőpiacon –, illetve a magasabb státusú rétegekkel való „hídszerű” kapcsolatok (Putnam 1993, idézi Messing 2006), a netwörkök heterogenitása fontos előrelépést jelent demográfiai vonatkozásban (is).

Valószínűleg a láposi romák is erősebb ösztönzést éreznének a születésszabályozásra, ha enyhülne társadalmi kirekesztődésük; ha a hagyományos nemi szerepek betöltésén kívül lenne bármi egyéb lehetőségük a minden „társas lény” számára oly fontos önbecsülés, presztízs kivívására. Hiszen a társadalmi felemelkedés, a mobilitás csatornáinak bezárulásával Láposon az utóbbi évek során a gyerek vált az egyetlen olyan (szimbolikusan tekinthető) tőkévé (Bourdieu 1978), amely a helyi cigányoknak megbecsülést, státusemelkedést hoz nemcsak saját családjukon, hanem a tágabb lakóhelyi – roma – közösségen belül is. És ez szinte az egyetlen örömforrásuk a mindennapi túlélésért folytatott harcukban.

²⁷ E feltételezést látszik megerősíteni Virág Tündének a baranyai gettófaluban, Alsószentmártonon készített esettanulmánya is (vö. Virág 2007).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Anderson, E. (2000): *Code of the street*. University of Chicago Press, Chicago.
- Andorka Rudolf (1987): *Gyermekszám a fejlett országokban*. Gondolat, Budapest.
- Bledsoe, C. – Hill, A. (1998): Social Norms, Natural Fertility, and the Resumption of Postpartum 'Contact' in the Gambia. In Basu, A. M. – Aaby, P. (eds.): *The Methods and Uses of Anthropological Demography*. Clarendon Press, Oxford.
- Bourdieu, P. (1978): A szimbolikus tőke. In Uő.: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Gondolat, Budapest, 379–400.
- Caldwell, C. J. (1982): *Theory of fertility decline*. Academic Press, New York.
- Coale, A. J. (1973): „The demographic transition”. In: *International Population Conference, Liège, 1973*. Vol. 1. Liège: International Union For the Scientific Study of Population, 53–72.
- Durst Judit (2001): „Nekem ez az élet, a gyerekek” – Gyermekvállalási szokások változása egy kistalusi cigány közösségben. *Századvég* 3. 71–92.
- Durst Judit (2002): „Innen az ember jobb, hogyha meg is szabadul”. Adalékok egy kistalusi cigányközösség szegénységéhez. *Esély*, 2002. ősz.
- Durst Judit (2006): *Kirekesztettség és gyermekvállalás*. Doktori értekezés. Kézirat.
- Ferge Zs. (2002): Struktúra és egyenlőtlenségek a régi államszocializmusban és az új kapitalizmusban. *Szociológiai Szemle*, 4. sz. 9–33.
- Fleck G. – Virág T. (1998): Hagyomány és alkalmazkodás, avagy Gilvánfa kívül-belül. *Szociológiai Szemle*, 1. sz.
- Tom Fricke (1997): Culture Theory and Demographic Process: Toward a thicker Demography. In Kertzer, D. I. – Fricke, T. (eds.): *Anthropological Demography. Toward a new synthesis*. The University of Chicago Press, Chicago, London.
- Granovetter, M. (1991): A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata. In Angelusz R. – Tardos R. (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. Magyar Közvéleménykutató Intézet, Budapest.
- Greenhalgh, S. (1995): Anthropology theorizes reproduction: Integrating practice, political economic, and feminist perspectives. In Greenhalgh, S. (ed.): *Situating Fertility*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Gyenei M. (1998): A „stratégiai gyerek”. *Népszabadság*, 1998. november 14.
- Hannerz, U. (2004): *Soulside. Inquires into ghetto culture and community*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Henry, L. (1961): Some data on natural fertility. *Eugenics Quarterly*. 8. 81–91.
- Howell, N. (1979): *Demography of the Dobe !Kung*. Academic Press, New York.
- Horváth Kata (2000): „Gyertek ki nálunk, hogy jobban megismerjük egymást”. *Epizódok egy falusi magyarcigány közösség életéből. Antropológiai esettanulmány*. Kézirat.
- Kamarás Ferenc (2003): A termékenység irányzatai és jellemzői Európában. In Spéder Zsolt (szerk.): *Család és népesség – itthon és Európában*. KSH NKI – Századvég Kiadó, Budapest. 19–64.
- Kamarás Ferenc (2006): Kívánt és nem kívánt terhességek, gyermekek. *Demográfia*, XLIX. évf. 2–3. sz. 150–172.
- Kelly, M. P. F. (1998): Társadalmi és kulturális tőke a városi gettóban: következmények a bevándorlás gazdaszociológiájára. In Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták*. Aula, Budapest.

- Kemény István – Janky Béla (2003): A 2003. évi cigány felmérésről – Népesedési, nyelvhasználati és nemzetiségi adatok. *Beszélő*, 2003. október, 64–76.
- Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella (2004): *A magyarországi cigányság 1971–2003*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Kemény István (2004): A magyarországi cigány népesség demográfiája. *Demográfia*, XLVII. évf. 3–4. sz. 335–346.
- Kertesi Gábor (2005): *A társadalom peremén*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kertzer, D. (1995): Political-economic and cultural explanations of demographic behavior. In Greenhalg, S. (ed.): *Situating Fertility*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Ladányi János – Szelényi Iván (2004): *A kirekesztettség változó formái*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Lewis, O. (1968): *La Vida*. Knopf, New York.
- Livi-Bacci, M. (1977): *A History of Italian Fertility during the Last Two Centuries*. Princeton University Press, Princeton.
- Messing V. (2006): Lyukakból szőtt háló: háztartások közötti támogató kapcsolatok roma és nem roma szegények között. *Szociológiai Szemle*, 2. sz. 37–54.
- Neményi Mária – Szalai Júlia (2005): *Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. ÚMK, Budapest.
- Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit (1991): *Sokgyermekes családok*. Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének Kutatási Jelentései 41. KSH NKI, Budapest.
- Putnam, M. (1993): *Making Democracy Work*. Princeton University Press, New Jersey.
- Rainwater, L. (1960): *And the Poor Get Children*. Quadrangle, Chicago.
- Schneider, P. – Schneider, J. (1995): High Fertility and Poverty in Sicily: Beyond the Culture vs. Rationality Debate. In Greenhalgh, S. (ed.): *Situating Fertility*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Spéder Zsolt (2003): Gyermekvállalás szorító gazdasági körülmények, nyíló fogyasztási lehetőségek és bizonytalanság közepette. *Demográfia*, XLVI. évf. 2–3. sz. 153–175.
- Stewart, M. (2003): *Discrimination, Politics and Culture: divergent perspectives on the reproduction of deprivation among Roma in CEE*. Kézirat.
- Stycos, J. M. (1960): Introduction. In Rainwater, L.: *And the Poor Get Children*. Quadrangle, Chicago.
- Virág Tünde (2003): „Gettósodó térség”. *Kritika*. 2003. április.
- Virág Tünde (2007): *Gettóból faluvá növekedés*. Kézirat.
- Wilson, J. (1998): *When work disappears*. Chicago Press, Chicago.

FÜGGELÉK

*1. A lakónépesség számának és a cigány lakosság arányának változása
Láposon (1960–2004)
Changes in the actual population and the proportion of the gypsy community
in Lápos (1960–2004)*

Év	Teljes lakónépesség ¹ (fő)	A lakónépességen belül a cigánylakosság			
		száma (fő)	aránya (%)	száma (fő)	aránya (%)
		helyi adatok ²		népszámlálási adatok ³	
1960	490	98	20	n. a.	n. a.
1970	589	147	25	n. a.	n. a.
1980	603	300	50	1 (!)	-
1990	568	353	60	179	32
2001	656	492	75	415	63
2004	680	578	85	n. a.	n. a.

Forrás:

1: Népszámlálási évkönyvek;

2: 1960–1990: becsült számok, a hetvenes évekből származó láposi lakónyilvántartó jegyzék, illetve a helyi általános iskola tanítóitól és az önkormányzati hivatal vezetőitől kapott információk alapján. Mint a táblázat megfelelő oszlopából is látszik, az önbevallás módszerével előállított népszámlálási adatok többnyire igen messze esnek a helyi intézmények (nem hivatalos) becsléseitől a cigány lakosság számára vonatkozóan.

3: A 2001-es és a 2004-es adatok a szerző gyakorlatilag teljes körűnek tekinthető háztartás-összeírásaiából származnak, amelyeket, megbízhatóságuk ellenőrzése céljából, még a helyi önkormányzat népesség-nyilvántartó jegyzékével is összevetett.

*2. Néhány adat a láposi lakónépesség társadalmi jellemzőiről
Some data about the social conditions of the actual population of Lápos*

Társadalmi jellemzők	Cigányok (N=85)	Asszimilálódott cigányok (N=17)	Nem cigányok (N=32)
Egy főre jutó havi jövedelem	20 750 Ft	33 594 Ft	49 213 Ft
	(2004-ben 23 200 Ft volt az öregségi nyugdíj)		
A munkanélküli apák aránya	97,5%	70,0%	10,0%
A családfő munkanélküliségének átlagos hossza (évben)	11,5	4,1	7,3
Az általános iskolából kimaradó anyák aránya	75,0%	–	8,0%

Forrás: A szerző 2004 ősze folyamán végrehajtott adatfelvétele.

3. A láposi roma apák iskolai végzettség szerinti megoszlása (%)
 korcsoport szerint, 2004

*The distribution of the Roma fathers living in Lápós by educational status (%)
 and age group, 2004*

Iskolai végzettség	Az apa születési éve			
	–1950	1951–1969	1970–1979	1980–1989
0–7 osztály	77,0 (N=7)	69,2 (N=27)	56,0 (N=15)	67,0 (N=6)
8 osztály	–	28,2 (N=11)	41,0 (N=11)	33,0 (N=3)
Szakközépiskola	23,0 (N=2)	2,6 (N=1)	3,0 (N=1)	–
Összesen	100,0 (N=9)	100,0 (N=39)	100,0 (N=27)	100,0 (N=9)

4. A láposi nők átlagos gyermekszáma az anya korcsoportja és etnicitása
 szerint, 2004

*Average child number of the women living in Lápós by the age group and
 ethnicity of the mothers, 2004*

Az anya születési éve	Az anya életkora	Szegregált cigányok	Asszimilálódott cigányok	Nem cigá- nyok
–1950	54– éves	7,6 (N=10)	3,5 (N=8)	2,5 (N=21)
1951–1969	35–53 éves	5,8 (N=37)	2,9 (N=7)	2,4 (N=11)
1970–1989	15–34 éves	2,9 (N=44)	1,5 (N=2)	1,5 (N=2)

5. A láposi családok gyerekszám szerinti megoszlása (%) etnikumonként, 2004
*The distribution of the families living in Lápós by child number and ethnicity
 (%), 2004*

Gyerekszám	Szegregált cigányok	Asszimilálódott cigányok	Nem cigányok
0	3,1 (N=3)	5,6 (N=1)	2,8 (N=1)
1–2	22,9 (N=22)	38,9 (N=7)	58,3 (N=21)
3–4	26,0 (N=25)	44,4 (N=8)	38,9 (N=14)
5–7	35,4 (N=34)	11,1 (N=2)	–
8-nál több	12,5 (N=12)	–	–
Összesen	100,0 (N=96)	100,0 (N=18)	100,0 (N=36)

6. Teljes termékenységi arányszám (TFR) és az ezer nőre jutó születések száma korcsoportonként az össznépesség, a magyarországi cigány népesség, illetve a láposi szegregált cigányok körében (1999–2004)

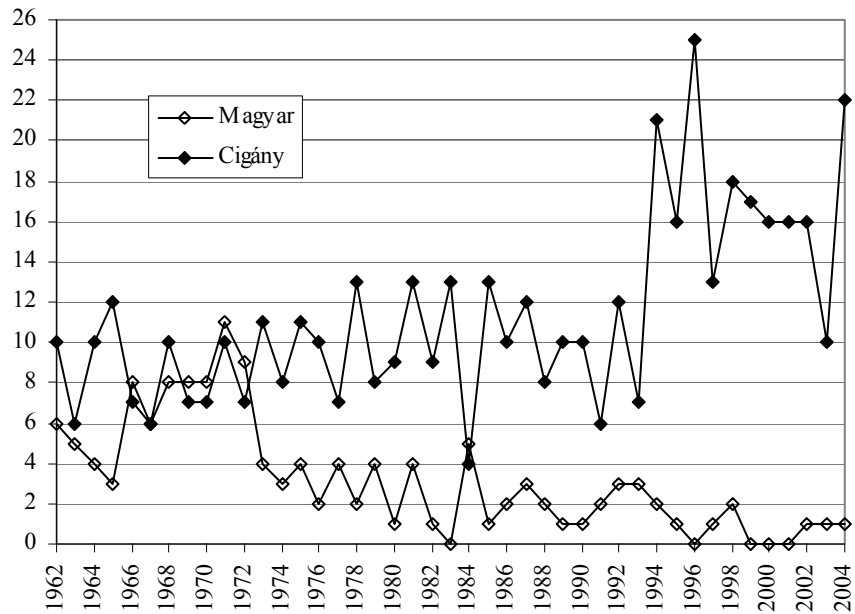
Total Fertility Rate and births per 1000 women by age group (total population of the country, gypsy population in Hungary, segregated gypsies of Lápos, 1999–2004)

A szülő nő korcsoportja	Össznépesség ¹ (1999–2002)	Magyarországi cigány népesség ¹ (1999–2002)	Láposi szegregált cigányok (2001–2004) ²
15–19 éves	22,6	120,8	250,1
20–24 éves	67,1	218,1	266,4
25–29 éves	92,6	133,7	112,2
30–34 éves	55,9	64,1	333,5
35–39 éves	20,0	48,6	166,2
40–49 éves	1,4	6,7	17,8
Teljes termékenységi arányszám (TFR)	1,3	3,0	5,7

Forrás:

1: Az össznépességre és a cigány népességre vonatkozó adatok forrása: Janky (2005): A cigány nők társadalmi helyzete és termékenysége. In Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről. SZCSEM–Tárki, Budapest.

2: A láposi cigány népességre vonatkozó, becslésnek tekinthető adatok forrása kettős: az adott korcsoporthoz tartozó cigány nők száma a szerző szinte teljes körűnek tekinthető háztartás-összeírásából, az adott korcsoportra eső élveszületések száma pedig a védőnői terhességtervezési lapokból származik. A TFR kiszámítása módszertani megfontolásból négy év: 2001, 2002, 2003 és 2004 átlagára történt, kiküszöbölendő az élveszületések évenkénti ingadozásából eredő esetleges torzításokat. Itt szeretnénk megköszönni Husz Ildikónak a TFR kiszámításához nyújtott segítségét.

Forrás: A láposi védőnői terhestörzslapok évenkénti összegzései.

*I. Az élveszületések száma Lásoson etnikumonként (1962–2004)
The number of live births in Lásos by ethnic groups (1962–2004)*

Tárgyszavak:

Attitűd
 Antropológiai demográfia
 Etnikum
 Társadalmi szegregáció
 Születésszabályozás
 Termékenység

THE DISADVANTAGES OUTWEIGH THE ADVANTAGES: BIRTH CONTROL IN THE “GHETTO”*Abstract*

While the fertility rate of the total Hungarian population has dropped to its lowest level in history, there are some marginalised, “gypsified” ghetto-villages, where we registered a significant increase in the number of live births around the years of the Transformation. This article explores the interrelations between social exclusion and fertility behaviour, demonstrating the “culture-rationales” behind the Poor’s contraceptive strategies. On the basis of the author’s ethnographic findings in the two studied “gypsified” villages in northern-Hungary, she argues that the increase of the social distance from the rest of the society strengthens the effect of the minority group’s subculture on its fertility behaviour. This paper shows that even minimal levels of social integration (at least 8 years of schooling), coupled with the existence of “weak” or “bridging ties” with higher-status groups, has an enormous impact on the spatially segregated minority group’s reproductive strategies.